

EDUCAR MESTRES EN TEMPS DE GUERRA (L'ESCOLA NORMAL DEL MAGISTERI PRIMARI DE VALÈNCIA 1936-1937)

M.^a del Carmen Agulló Díaz
Universitat de València
Blanca Juan Agulló
Universitat Oberta de Catalunya

VALÈNCIA, CAPITAL DE LA REPÚBLICA

«No pasarán» va dir Dolores Ibárruri el 19 de juliol de 1936 a Madrid, en resposta al cop d'Estat dels generals que s'havien alçat en armes contra la legitimitat republicana. Dissortadament, malgrat la ràpida resposta popular, Madrid es va veure envoltada per l'exercit sollevant que arribava a les portes de la Ciutat Universitària. El govern de la República va decidir traslladar-se a València i, amb ell, bona part de l'aparell administratiu i burocràtic de l'Estat.

València serà, per tant, a partir de novembre de 1936 i fins octubre de 1937 la capital de la República, com a seu del govern central. Una ciutat de la rereguarda, cosmopolita, que permetia gaudir d'una vida al límit, perquè «una ciudad de la retaguardia siempre tiene unas libertades que da la proximidad de los frentes, los bombardeos hacían vivir no ya al día, si no al instante».¹

En ella, on conviuran buròcrates, polítics i soldats amb el veïnat de la ciutat, es signaran decrets que afectaran de manera important a la vida política i quotidiana, incloent l'educativa.

1. C. Antón: *Visto al pasar. Republica, guerra y exilio*, Sada, E. Castro, 2002, pp. 108-129.

El ministre d'Instrucció Pública, Jesús Hernández Tomás, del Partit Comunista, dirigirà la política educativa des de l'edifici històric de la Universitat de València, al carrer La Nau, seguint, en gran mida, els pressupostos ideològics de la Rússia soviètica. No de bades volia ser recordat com el Lunacharski² espanyol i ací signaria els decrets de creació i posada en funcionament del *Instituto-obrero* (gener de 1937) i les *Milicias de la Cultura* (febrer de 1937) dos organismes amb clara voluntat de lluita antifeixista.

La formació del Magisteri, però, privilegiada per la República en pau, es veurà ara relegada per les necessitats bèl·liques, i l'alumnat normalista haurà d'implantar-se en activitats allunyades de l'ideal de missioner pedagògic, superades i reemplaçades pel model d'obrer proletari. Mentre, la Normal de València es convertirà en un centre itinerant, on els problemes organitzatius, de professorat i d'alumnat superaran els anhels formatius del Claustre republicà.³

LA MODIFICACIÓ DELS PLANS D'ESTUDI I LES CONSEQÜÈNCIES EN L'ALUMNAT PER LES NECESSITATS BÈL·LIQUES

Les Escoles Normals van ser un dels centres educatius que més renovació conegueren durant el període republicà. Les tradicionals i segregades Escoles masculina i femenina foren unificades sota la denominació «Escuela Normal del Magisterio Primario» amb un claustre únic i mixt, alumnat en règim de coeducació, i la implantació d'un pla d'estudis que exigia els mateixos requisits per estudiar Magisteri que per accedir a la Universitat.

A València, la seua directora, María Villén del Rey, hauria d'enfrontar-se, a partir de l'inici de la comtessa bèl·lica, a un triple repte: organitzar l'alumnat que seguia el pla professional i/o els cursos abreujats; encetar un procés de depuració que afectaria a professorat i alumnat; i acollir en el Claustre als companys refugiats procedents de territori ocupat pels franquistes, en especial els de la Normal 1 de Madrid, que es desplaçaria a la nova capital republicana.

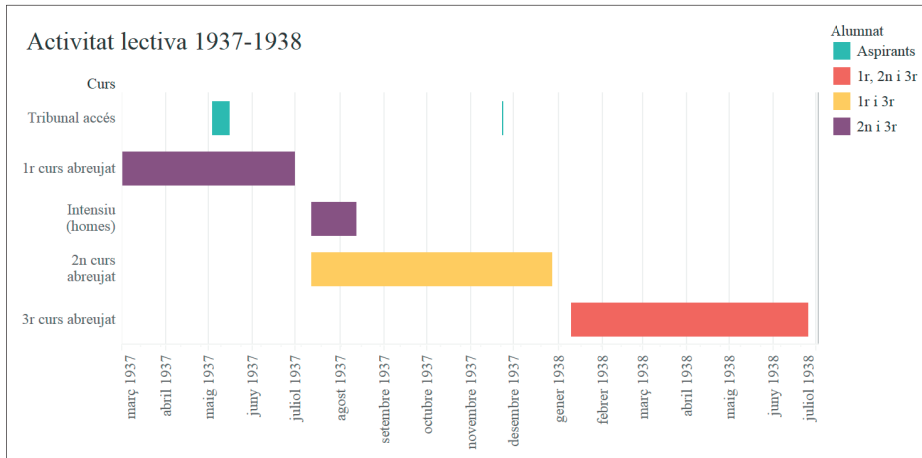
2. Lunacharski fou el Comissari d'Instrucció per al Narkompros (Comissariat Popular per a la Instrucció Pública) des de 1917 a 1929. El model a seguir de la pedagogia soviètica i, més en concret, de les propostes de Lunacharski, es declara en l'article «Nuestro propósito», *Armas y Letras*, Portavoz de las Milicias de la Cultura, 1, 1 d'agost de 1937, p. 1.

3. La desaparició de nombrosa documentació d'aquest període dels arxius de la Universitat, entre la qual destaquen els llibres d'actes del Claustre de la Normal unificada, han dificultat l'elaboració d'aquest treball. Agraïm a Irene Manclús, directora de l'Arxiu Històric de la Universitat de València, la seua eficaç col·laboració, sense la qual no hagueren pogut realitzar aquesta investigació.

L'esclat de la guerra sorprèn la Normal valenciana en ple desenvolupament del tercer exercici dels *Cursets de selecció*, requisit per l'accés al funcionariat que havia substituït les qüestionades i odiades Oposicions. La prova es va suspendre i el professorat normalista que formava part dels Tribunals, no iniciaria el període de vacances, encara que sí ho havia fet la part del Claustre no implicada en ells.

L'activitat acadèmica restaria suspesa fins començaments de 1937, veient-se afectada per tot tipus d'esdeveniments, relacionats amb els plans d'estudi, l'alumnat, el professorat i les instal·lacions.

El *Pla professional* (1931) requeria tres cursos de formació metodològica i un any sencer de pràctiques. Es veuria substituït per cursos intensius per tal de donar resposta a les dilacions provocades per l'esclat de la guerra. El Ministeri va adoptar un sistema ràpid de formació de mestres que «sin daño de su capacitación pedagógica, permita disponer de promociones numerosas para ocupar todas las escuelas vacantes o que vaquen en el futuro».⁴ Amb aquest objectiu, va organitzar tres cursos intensius en les Escoles Normals: el primer, des del dia 1 de març de 1937 fins el 30 de juny; el segon, del 15 de juliol al 31 de desembre; i el tercer, del 15 de gener de 1938 al 30 de juny del mateix any. (Figura 1)

Així, durant el període de la capitalitat republicana, transcorrien dos cursos intensius. En el primer, no hi hauria noves incorporacions d'alumnat, i els que estudiaven segon i tercer els finalitzarien de manera abreujada mentre que

4. Decret signat per W. Rocas a València, a 10 de març de 1937. Publicat a la *Gaceta de la República*. 13/03/1937.

l'alumnat de nou ingrés, cursarien 1r entre el 15 de juliol i el 31 de desembre juntament amb els alumnes que cursarien 3r. Els tres cursos es tornarien a donar al mateix temps a partir de gener de 1938.

Al mateix temps, la *Dirección General de Primera Enseñanza* va disposar, amb l'objectiu de

normalizar la continuación de los estudios de aquellos alumnos del grado profesional del Magisterio primario que no alcanzaran la aprobación en el último de los cursos estudiados, así como de los que por cualquier causa se vieran imposibilitados en su día para efectuar el examen final de conjunto,

que pogueren «tomar parte en las pruebas que se efectuarán en las Escuelas Normales al finalizar el actual curso abreviado».⁵

Per altra banda i amb la intenció de que l'alumnat masculí de segon i tercer any ocupat en serveis de guerra poguera aprovar els cursos que havien començat en març, es va aprovar un curset intensiu entre el 15 de juliol i el 15 d'agost de 1937 amb les matèries de Pedagogia, Metodologia de la Geografia, Metodologia de la Història, Metodologia de la Física i la Química, per als de segon, i les de Paidologia, Organització escolar, història de la Pedagogia i Qüestions econòmiques i socials, per als de tercer. Tots plegats assistirien a les pràctiques d'educació física i les reunions bisetmanals amb els directors i les vesprades d'una setmana les dedicarien a pràctiques escolars en escoles primàries.⁶

Així, al març de 1937, després d'uns mesos de paralització obligada de les activitats lectives, el curs comença per a l'alumnat ja matriculat al centre, produint-se la incorporació d'alumnat d'altres Normals. Sumat a que part de l'alumnat masculí anà incorporant-se al front de guerra, fa difícil realitzar un seguiment acurat del desenvolupament de la matrícula durant aquest període.

5. Arxiu Històric de la Universitat de València (AHUV). Entradas 26/04/1937. MIP. Gaceta 4/05/1937.

6. Acord de la *Dir. Gnrl. de Primera Enseñanza*. Signat per C.G. Lombardia a València el 2 de juny de 1937. Gaceta de 4/06/1937.

Taula 1.
Matrícula cursos abreujats. Dades d'elaboració pròpia

		1r			2n			3r			Total		
		D	H	T	D	H	T	D	H	T	D	H	T
<i>Març '37- Juny '37</i>					39	26	65	18	18	36	57	44	101
Especial (15/07-15/08/37)						6	6		7	7	0	13	13
Juliol '37- Decembre '37		23	43	66			0	35	21	56	58	64	122
Gener '38 -Juliol '38		29	17	46	20	14	34			0	49	31	80
	Madrid n1	7	1	8	13	3	16				20	4	24
	Madrid n2	5	2	7							5	2	7
	Total	41	20	61	33	17	50	0	0	0	74	37	111
1938-1939		17	1	18	30	13	43	20	9	29	67	23	90
	Madrid n1				5		5	12	1	13	17	1	18
	Madrid n2				5	1	6				5	1	6
	Total	17	1	18	40	14	54	32	10	42	89	25	114

Estimem que 101 alumnes (65 dones i 36 homes) cursaren el primer curs abreujat, mentre que 122 (58 dones i 64 homes) començaren el segon. A aquests cal sumar els 13 alumnes que es matricularen al curs especial. El 3r curs abreujat, veurà una reducció dràstica en la matrícula d'homes (37, quasi la meitat que el curs anterior) mentre que el nombre de dones matriculades augmenta de 58 a 74. Testimoni de la disminució dràstica de l'alumnat masculí a causa de la guerra, és la resposta que, al 1938, l'aleshores director Julio Cosín donaria en ofici al Ministeri indicant que al darrer curs intensiu (gener-juny 1938): «debido a las circunstancias de la guerra, predomina muy considerablemente el elemento femenino, como lo prueba el hecho de haber terminado el curso 72 alumnas y solamente 26 alumnos». ⁷ (Figura 2)

Cal fer esment que, malgrat la urgència per cobrir les places vacants, es van mantenir, durant tot el període bèl·lic les proves d'accés als estudis de Magisteri, designant-se els corresponents Tribunals, i convocant les places que, en cada moment, la *Dir. Gnrl. de Primera Enseñanza* indicava d'acord amb les necessitats de les escoles i en proporció a la quantitat d'aspirants. És interessant saber quins eren els membres dels Tribunals, perquè es tracta de docents significats per la seua adhesió a la república, a l'haver de garantir l'entrada en la Normal d'alumnat antifeixista.

7. Resposta del director de la Normal a l'ofici de la Delegació del MIP de 22 de setembre 1938.

El Tribunal que havia de jutjar els exercicis d'ingrés-oposició en 28 de novembre de 1937, estava format pel mestre Higinio Martínez, Ignacio Salvador Alea, Inspector, Adolfo Fuentes Arcas, mestre, i els professors normalistes Pedro López, Mercedes Sanz i Concepción Tarazaga.⁸ Del de setembre de 1938, formarien part Lorenzo Olagüe Bordás, inspector i Juan Castelló Vicent, mestre.

LA DEPURACIÓ REPUBLICANA DE PROFESSORAT I L'ALUMNAT

La disminució del nombre d'estudiants, ara convertits en soldats, fou una de les conseqüències més directes de la guerra, però no l'única.

L'alçament militar provocarà una divisió immediata del territori estatal entre zones sota control dels sollevats i les que romandran fidels a la República. En aquest clima de guerra civil, un dels primers passos és identificar els potencials enemics dintre de les pròpies forces. Així, el govern de la República en guerra enceta un procés depuratiu que afectarà a alumnat i professorat.

8. AHUV Entradas 23/11/1937 i 27/11/1937.

Ja el mateix 20 de setembre de 1936, la *Dir. Gnrl. de Primera Enseñanza* demana a la directora de la Normal una

selección de alumnos normalistas aprobados en tercer curso en junio último y de las dos promociones alumnos de esa escuela que hayan realizado ese año prácticas y esperan colocación en propiedad formulando propuestas razonadas de los que deban ser destituidos como incursos en el Decreto 27 de julio último y de los que deberán conservar todos sus derechos por demostrada adhesión al régimen. Para esa labor debe colaborar necesariamente la junta directiva FUE⁹ la sección normalista de la FETE de esa provincia y organismos Frente Popular que estime conveniente.¹⁰

El posterior informe de la comissió presidida per la Directora, María Villén, i de la que també formarien part alumnes, prendria en consideració «las manifestaciones hechas por los mismos interesados durante el curso, la de Profesores que han sondeado su modo de pensar por disertaciones o escritos, y su filiación en partidos derechistas y actuación en este sentido»¹¹ per a dividir l'alumnat en tres grups:

A. Los que a efectos del Régimen han puesto su entusiasmo al servicio del mismo, pertenecen a la FUE y han trabajado y sufrido por sostener su ideal. El grupo B está formado por los que, si bien no han actuado, tampoco han demostrado enemistad o repugnancia. Los del grupo C son ya aquellos que manifiestamente se han declarado enemigos del Régimen actual y algunos entusiastas de regímenes de oposición.¹²

Els resultats significarien la continuació o l'expulsió de la carrera. D'igual manera, se'ls exigiria aval polític per poder realitzar els exàmens d'ingrés i la matrícula per als cursos de 1937.

No tenim, però, constància documental d'aquest procés depuratiu, ignorant la composició de la Comissió, excepte en el cas de la Presidenta-directora, i, per tant, de la relació de l'alumnat que va ser separat, al no conservar-se cap tipus d'informe en els Arxius de la Universitat, raó per la qual no puguem oferir xifres ni noms de l'alumnat afectat.

9. La *Federacion Universitaria Escolar* (FUE) havia estat el sindicat d'estudiants progressista més actiu durant el període republicà, evolucionant des d'una primera neutralitat política fins convertir-se en un suport del republicanisme d'esquerres. Veure M.F. Mancebo: *La Universidad de Valencia en guerra. La FUE (1936-1939)*, València, Universitat de València/Ajuntament de València, 1988.

10. AHUV Entradas 20/09/1936.

11. AHUV Salidas, 10/10/1936.

12. *Ibid.*

Aquesta depuració, duta a terme en temps de guerra per les autoritats republicanes, s'estendria també al professorat. En compliment del Decret de la Presidència del Consell de Ministres, del 27-9-1936,¹³ s'aplicà el cessament a tot el professorat sense excepció. Haurien de demanar el reingrés mitjançant uns impresos on demostraven la seua adhesió al règim republicà i eren avalats per partits d'esquerra o sindicats. Al mateix temps «se suspenia del pagament d'havers a tot el personal docent mentre no acreditaren la seua lleialtat al règim republicà».

El professorat podia ser reingressat sense cap tipus de sanció, o sancionat bé amb cessament immediat i pèrdua d'havers o jubilació forçosa, rebent el sou corresponent.¹⁴

La comissió formada a València, estaria igualment presidida per María Villén en virtut del càrrec de Directora, encara que ignorem la resta de components al no conservar-se tampoc els expedients de depuració. El procés es tancaria amb les següents resolucions:

- Confirmació en el càrrec: les professores numeràries Carmen García de Castro, Concepción Tarazaga, Angelina Carnicer i María Villén i el també numerari Julio Cosín, el professorat auxiliar Carmen Ros i Vicente Sanz Noverques, i la Regenta de la Normal Micaela Minguillón.
- Sanció de jubilació forçada: les professores numeràries, Josefa Vivó Sabater, (08/01/1937), Emilia Ranz Aulés, (8/01/1937) i Juana Francisca Pascual Muro, (16/01/1937); els auxiliars numeraris Matilde Castillo García (15/01/1937) Antonio Esteban Ballester (08/01/1937); Dolores Antoni Montesa (08/01/1937) i Juan Rubira Jimenez (08/01/1937).
- Sanció de cessament: Els numeraris Claudio Vázquez (19/09/36), Galo Recuero (23/09/1936) Joaquín Fenollosa, Serafin González i el professor especial Manuel González Martí; els auxiliars José Payá Espinos, Rafael Banacloche Peñarrocha¹⁵, Luís Edo Villar (O.M. 8/01/1937. Gaceta 13); les ajudantes Concepción Andreu Bau, (8/01/1937) i M^a de los Desamparados Boada Amigó, (08/01/1937) i la *Inspectora de Orden y clase* i Auxiliar gratuita, Mª Francisca Gordillo Orts (14/01/1937).

13. Publicat en *Gaceta de la República* 28/09/1936. Els impresos que calia omplir per sol·licitar el reingrés es publicaren en *Gaceta de la República* de 30/09/1936.

14. En el franquisme les sancions implicarien també el trasllat de Normal a altra província, situació que, en temps de guerra no es possible, d'ací la dicotomia entre cessament i jubilació.

15. La seua no va ser una expulsió per raons polítiques sinó per motius de caire estrictament professional.

No ens consten els arguments utilitzats per fonamentar les sancions, però fem notar que María Villén envia un informe al Govern Civil ampliant l'anterior al voltant de la conducta observada pel Professorat de l'Escola, fet que provoca que el Governador

teniendo en cuenta las rectificaciones que hace y las garantías que ofrece sobre las Sras. Dª Emilia Ranz, Dª Francisca Pascual Muro y Dª Josefa Vivó, he acordado autorizar el pago de los haberes que han correspondido a las citadas profesoras durante el pasado mes de julio.¹⁶

Actitud que contrasta amb el cas dels quatre professors (Joaquín Fenollosa, Serafín González, Galo Recuero i Claudio Vázquez), on la directora afirma que

en su informe se ha limitado a no responder de la actuación de estos señores en el movimiento, es decir, ni afirma ni niega su participación. Y este informe tiene a su vez por base la actuación de dichos Profesores en esta Normal durante los dos años del negro bienio. Este criterio es el mismo que se dio en el primer informe y sostendrá en todos los que se le pidan, obrando en el MIP antecedentes más concretos sobre dicho particular.¹⁷

Joaquín Fenollosa Martínez havia estat director de la Normal masculina abans de la unificació i en els períodes quan María Villén no ho era, realitzant-hi una actuació marcadament conservadora, encara que no tan acusada com Serafín González Ocenda i Galo Recuero, destacats militants de la dreta¹⁸.

Un cas notable és el del professor Claudio Vázquez. No només fou professor Numerari a l'Escola de Magisteri, també fou professor Auxiliar a l'Institut Nacional Lluís Vives de València, per la qual cosa, a diferència de la resta de professorat, hem pogut consultar el seu expedient de depuració franquista. En ell exposa els seus mèrits com defensor del *Movimiento Nacional*: conegut membre de la *Derecha Regional Valenciana* i de la *Congregación Mariana*, fou suspès de les seues funcions i sou des de l'1 d'agost de 1936 i separat definitivament el 19 de setembre. Segons relata, estigué empresonat a les Torres de Quart des del 4 de setembre del 1936 i, posteriorment formaria part del grup d'espionatge *Pepe Luis*. En acabar la guerra, rehabilitat d'immediat, seria una de les màximes fonts d'informació dels tribunals de depuració franquistes ja que

16. AHUV Correspondència 6/08/1937.

17. AHUV Correspondència 14/09/1937.

18. J.M. Fernández i M.C. Agulló: «La depuración franquista del profesorado de las Escuelas Normales de Alicante, Castellón y Valencia», *Revista de Educación*, 364, 2014, pp. 197-221.

delatà voluntàriament nombrosos companys professors i, sobretot, alumnes.¹⁹

ACOLLINT REFUGIATS: LA NORMAL DE MADRID ES TRASLLADA A VALÈNCIA

Un dels efectes que tota guerra provoca és el desplaçament de persones. Mentre els soldats es mouen cap a les zones de combat, molts civils en fugen cercant asil. València, ciutat de rereguarda, fou refugi de molts d'ells. Des dels infants evacuats a professorat i alumnat que, provinents de zones que anaven caient sota l'exercit nacional, s'incorporaren a la Normal de València.

Alguns, com la professora Amparo Domínguez Fez es trobaven a València quan esclatà la Guerra. Allí hagué de prendre possessió de la seua plaça d'auxiliar de ciències a l'Escola Normal d'Àvila ja que la ciutat havia quedat en zona sollevada, però no sembla que impartís classe a la Normal valenciana.

Altres anaren incorporant-se fugint de ciutats que anaven sent assetjades o ocupades, cas dels dos professors que arriben en març del 1937 provinents de Terol. El gruix d'incorporacions, però, es produiria amb el trasllat de l'Escola Normal n° 1 de Madrid a València en Febrer de 1938 i l'arribada del professorat d'ideari republicà provinent de l'Escola Normal de Castelló, després de la caiguda de la ciutat en juny del 1938.

Si ens cenyim al període quan València va ser capital de la República, observem que l'aportació del professorat d'altres Normals va ser força important en allò que fa referència a la seua qualitat i compromís pedagògic i cívic. Cal recordar a Pedro Lópiz Llopis, inspector i normalista, que havia estat alcalde republicà de Jaén,²⁰ José Ros Ferrandis, excel·lent artista i ceramista; Mercedes Sanz Miedes,²¹ Mª Antonia del Diestro, professora de matemàtiques que havia tingut greus enfrontaments durant la seua estada a la Normal de Jaén amb l'Institut Teresiana; o María Velao Oñate.²²

Durant els cursos que tingueren lloc al llarg de l'any 1937, el claustre de

19. Expedient Depuració Institut. Archivo General de la Administración (AGA) Signatura 32/16790.

20. M.T. López: *Historia de la inspección de primera enseñanza en España*, Madrid, Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, 2013.

21. Mercedes Sanz havia estat sancionada amb separació del servei i baixa en l'escalafó en Burgos 27 de febrer de 1937, per Fidel Dávila, Presidente de la Comisión Cultura y Enseñanza. BOE 7/03/1937.

22. S'exiliaria a Mèxic on es traslladaria en el vaixell Monterrey desembarcant a Veracruz en 1941.

la Escola Normal de València estaria format per:

- María Villén del Rey: Prof. Numerària Matemàtiques i Directora
- Dolores Sama Pérez: Prof. Numerària Ciències Naturals i Agricultura
- Pedro Lópiz Llópiz: Prof. Numerari Secció Lletres
- Julio Cosín: Prof. Numerari d'Història
- M.ª Mercedes Sanz Miedes: Prof. Numerària Fisiologia i Higiene
- Ángela Carnicer Pascual : Prof. Numerària Paidologia i Org. escolar
- Carmen García de Castro y García de Castro: Prof. Numerària secció Pedagogia
- Concepción Tarazaga Colomer: Prof. Numerària de Pedagogia i secretaria
- María Victoria Velao Oñate: Prof. Numerària Labors i Treballs manuals
- Esteban García Bellido: Prof. Substitut de francès
- José Ros Ferrandis: Prof. especial de Dibuix
- Purificación Tomás Ferreres: Prof. Ajudant pedagogia
- M.^a del Carmen Ros y García-Pego: Prof. Auxiliar de Lletres.
- Adoración S Palencia Batmala: Prof. Auxiliar Ciències
- Teresa Jimenez García-Serrano: Prof. Auxiliar Lletres
- Trinidad Cepero Bordetas
- Micaela Minguillón Sanz: Regenta Escola Annexa

De les professores que continuen, cal fer esment, en primer lloc, a la Directora, María Villén del Rey. Professora numerària de matemàtiques a València des de 1923 i primera directora de la Normal unificada, havia estat traslladada durant el Bienni Negre a Las Palmas d'on va tornar com directora després del triomf del Front Popular. De conviccions liberals, membre de la FETE, s'encarregaria de mantenir la normalitat en la formació del professorat en temps de guerra.

També destaquem Carmen García de Castro, que havia estat sancionada amb expulsió de la càtedra durant la Dictadura de Primo de Rivera, afiliada a *Izquierda Republicana* i la FETE-UGT; Concepción Tarazaga, especialista en educació infantil i introductora de la gimnàstica rítmica en la Normal, també de la FETE-UGT; Angelina Carnicer, destacada membre de la *Institución Libre de Enseñanza*, que havia estat propulsora de la *Escuela Cossío*, i Julio Cosín, excel·lent professor d'història.

COMENÇA LA ITINERÀNCIA: DELS JESUÏTES A L'ESCOLA D'ARTESANS I A L'ALBEREDA

L'entrada en vigor de la nova legislació republicana no només va suposar la unificació de les dues Escoles Normals, sinó que també va afavorir el llargament reclamat trasllat d'edifici. Deixant enrere les insalubres aules situades a l'edifici de l'Ajuntament, la Normal unificada de València comença la seua complicada aventura inaugurant un nou espai en l'antic Col·legi de San José (Col·legi dels Jesuïtes, Gran Vía de Ramón y Cajal) en 1932. Confiscat a l'ordre religiosa al ser expulsada del país, hi compartien espai amb l'institucionista *Instituto-Escuela*,²³ recentment creat. Malgrat el trasllat de les aules normalistes, les oficines administratives i l'escola Annexa de xiquetes romandran en l'edifici de l'Ajuntament,²⁴ on la Normal femenina havia desenvolupat la seua activitat des de la seua inauguració en 1867 i que, amb el pas del temps, acabaria acollint també la Normal masculina i, posteriorment, la unificada.

A inicis de 1937, coincidint amb el breu període d'inactivitat de l'escola Normal, una nova institució se sumará a les existents a l'antic Col·legi, l'*Institut Obrer*,²⁵ inaugurat el 31 de gener, que desplaçarà a la Normal de l'espai utilitzat per a classes. Allí s'instal·laran les aules i l'internat de l'IO mentre la Normal deixarà la Biblioteca i divers material didàctic en dipòsit, en tant en quan no hi troben un espai adient. Un dipòsit temporal tal i com es dedueix de les instruccions emanades del *Subsecretario de Instrucción Pública y Bellas Artes del MIPyBA*, Maximilià Thous Llorenç, qui afirma que

deberá quedar también afecta con carácter provisional a dicho Instituto la Biblioteca existente en esa escuela Normal, haciendo entrega de ella a la dirección de aquel Centro, mediante recibo e inventario si existiere o se pudiese formar rápidamente. Bien entendido que se trata de una entrega puramente temporal, sé que la Normal de maestras pierde sus derechos sobre la Biblioteca reintegrándose en su disfrute directo tan pronto como se reanuden las clases en la citada Escuela.²⁶

23. L. Esteban i A. Mayordomo: *El Instituto-Escuela de Valencia (1932-1939). Una experiencia de renovación pedagógica*, València, Cuadernos del Departamento ECHE, 1984.

24. Originalment, l'edifici havia estat seu de l'antiga *Casa de la Enseñanza*, raó per la qual s'hi establirà l'Escola Normal Femenina malgrat que va haver de compartir espai amb les oficines municipals.

25. J.M. Fernández: *El Instituto para Obreros de Valencia*, Valencia, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat, 1987.

26. AHUV Entradas 28/01/1937.

La necessitat de trobar un nou espai, comporta el trasllat provisional de la Normal a l'edifici de la *Escuela de Artesanos* (Avda. 14 de abril, en l'actualitat Antic Regne de València, 40), entre l'1 de març i el 13 d'agost de 1937, on tindrà lloc el primer dels cursos intensius. Posteriorment, la direcció suggerirà el seu trasllat al xalet de la *Institución para la Enseñanza de la Mujer*, al Passeig de l'Albereda, però el Consell Municipal el denega²⁷ oferint-hi a canvi la casa contigua en la llavors anomenada Avinguda Mariano Aser nº 23, un edifici que acabarien compartint amb la Delegació de Propaganda i premsa del Consell provincial.

Però, a més de les mancances que presenta el nou edifici, la Normal haurà de fer front a la dilació, per part de l'Institut-Obrer, a l'hora de retornar els materials deixats en dipòsit a conseqüència del primer trasllat. De fet, no serà fins maig de 1938, més d'un any després del trasllat, que es farà entrega de

los mapas adquiridos en 1926 por la Normal: 1 mapa mural mundi s. XIX y XX, igual USA por Baldamus, igual del mundo antiguo por Kiepart, igual del Imperio romano por Kiepart, igual de Grecia antigua por Kiepart, igual astronómico (mundo estelar), igual de África, físico, igual de Europa, físico, de Europa, político, de Asia físico, del Continente americano, físico y de África, político.²⁸

L'edifici no respon, però, a les necessitats de la Normal i, en ofici de 22 de setembre de 1938, l'aleshores director de la Normal, Julio Cosín, dirigeix al Ministeri, en eixe moment dirigit per l'anarquista Segundo Blanco González, un escrit on continua reclamant

un edificio adecuado a sus fines y con independencia absoluta, en el que además de las aulas necesarias pudiera instalarse «Gabinete de Física y Química», Laboratorio, Sala-taller para Trabajos manuales y Labores, aula para la enseñanza de Dibujo, Museo pedagógico, Biblioteca, etc. así como la Escuela graduada aneja que debería funcionar juntamente o en locales inmediatos a la Normal, como verdadero Laboratorio pedagógico de la misma.

Igualment es lamenta no poder disposar de

todo aquel menaje reunido a fuerza de constancia durante el transcurso de muchos años, lo que origina ciertas dificultades para el adecuado

27. AHUV Entradas 13/08/1937.

28. AHUV Entradas 21/05/1937.

desenvolvimiento de la labor académica confiada al profesorado y con perjuicio evidente para la enseñanza; pues lo único recuperado ha sido la Biblioteca, incompleta, algunos mapas y varios aparatos de Física que por extravío de lentes u otros efectos están inservibles.

Podem comprovar com, malgrat la mancança dels espais i de mitjans per dur a terme l'ensenyament i de les dificultats organitzatives provocades tant per la implantació dels cursos abreujats com per la inestabilitat d'un claustre a mercè dels avatars de la guerra i les necessitats de les Normals que romanien actives, la preocupació per la qualitat de l'ensenyament ofert i els intents de mantenir-hi un nivell el més elevat possible, continua sent una constant en la Normal valenciana.

LA INTERVENCIÓN DE LA NORMAL EN UNA SOCIEDAD EN GUERRA

L'escola Normal va anar més enllà de la seua missió docent i es va implicar de manera activa en la vida de la ciutat i les necessitats derivades del conflicte. Bon exemple és la seua participació en tasques d'assistència social mitjançant la creació d'un taller de confecció de roba i la proposta d'una residència per als infants evacuats.

Concepción Tarazaga seria la promotora de la creació d'un taller de confecció de roba per a xiquets i soldats que seguia el model que ja havien experimentat amb èxit a la Normal durant la revolució del 1934, quan alumnes i professores havien cosit roba per als menuts víctimes de la repressió a Astúries.

Segons publicava un reportatge en la premsa,²⁹ el taller s'havia creat a l'agost del 1936 en l'edifici de l'antiga Normal, però prompte l'espai havia resultat insuficient degut a la quantitat de roba que calia confeccionar. Amb l'ajut dels estudiants membres de la FUE i de la FVTE-UGT s'havien traslladat i organitzat un ample taller, i gràcies a les donacions de professores normalistes s'havien pogut comprar teles i llanes per teixir jerseis per als menuts i jupetins per als milicians.

Estamos en las amplias estancias del Taller ropero para niños proletarios y para milicianos organizados por la Escuela Normal y la Federación Valenciana de Trabajadores de la Enseñanza (UGT). Por todas partes se ven mesas de costura, máquinas de coser, armarios, biombos, tableros de corte y estanterías. Gran animación de profesoras y alumnas de la Normal que laboran con febril actividad en la confección de prendas de ropa.³⁰

29. Revista *Crónica*, 368, Any VIII, 29 de Novembre de 1936.

30. *Ibid.*

El treball del taller es va oferir al Patronat d'Assistència Social, del que formaven part la Directora de la Normal, María Villén, la inspectora en cap, Angelita Sempere i la metge Mercedes Maestre, subsecretària de Sanitat. Aquest, a canvi, li va lliurar cent vint peces de llana i percal per confeccionar roba interior i exterior per als menuts.

El taller va repartir cinc-cents peces de roba als xiquets i xiquetes evacuats des d'Extremadura i al novembre de 1936 duïen confeccionades més de tres mil peces de roba. El procés s'iniciava en la mateixa Normal, on les professores i alumnes normalistes, dirigides per la mestra del Grup Cervantes Purificación Castillo Iglesias,³¹ retallaven els patrons de la roba. Aquests eren repartits entre prop de cinc-cents dones que els cosien als seus domicilis. Una vegada confeccionada, la tornaven al taller de la Normal per a la seua distribució.

La Normal també tenia previst convertir la seua cantina en un internat. Les aules anaven a omplir-les de llits per als menuts i les mestres en pràctiques serien les encarregades de la Residència. Dissortadament no tenim notícies de la creació d'aquesta Residència-internat, concebuda com una Llar per als xiquets evacuats, i, tenint en compte que seria en aquestes aules on s'instal·laria el *Instituto-Escuela* amb el seu propi internat per l'alumnat, dubtem que el projecte es fera realitat.

Relacionada de manera més estreta amb la professió docent es trobaria una altra institució que naix a l'inici de 1937: *Milicias de la Cultura*.

Milicias de la Cultura, partien del principi d'unir a la lluita armada, la ideològica i educativa. Proposava combatre el feixisme mitjançant una difusió de la cultura i, per aconseguir-ho, calia aprofitar tots els espais, moments i persones per tal d'educar de manera revolucionària. És sota aquesta perspectiva d'educació antifeixista que hem d'analitzar el seu sorgiment, fruit del Decret de 30 de gener 1937, signat per Manuel Azaña, facultant per a la seua creació a l'aleshores ministre d'Instrucció Pública Jesús Hernández.³²

Segons el seu decret de creació, es tracta d'

un cos de mestres i instructors escolars encarregats de proporcionar ensenyances de tipus elemental als combatents necessitats d'elles en la mesura en que ho permeten les necessitats de la guerra i en els espais adients per aquest servei, aprofitant els moments de descans de les tropes.³³

31. Purificación Castillo Iglesias seria sancionada pel franquisme amb la separació definitiva del Magisteri oficial (21/05/1941) AGA. 25/89. 83.735.

32. Jesús Hernández, va ocupar el Ministeri d'Instrucció Pública des de setembre de 1936 a abril de 1938.

33. Decret 16/01/2017.

La captació de mestres i estudiants per tal d'exercir com a milicians de la cultura va començar de manera immediata a la promulgació del Decret. El 18 de gener, el Director General de Primer Ensenyament i els Rectors de les Universitats, feren una crida al personal docent masculí de tots els graus de l'ensenyament per tal que s'incorporaren a les milícies de la Cultura, mitjançant una circular difosa per la ràdio i la premsa, i que seria remesa als Directors de les Normals. En ella informaven que, fins el 31 de gener de 1937, s'hi podien presentar de manera voluntària.³⁴ La circular que es conserva a l'Escola Normal de València, remesa a la seua directora pels organismes esmentats explicava la finalitat de la iniciativa i sol·licitava l'allistament voluntari:

Creados por Decreto de 16 de los corrientes, las Milicias de la Cultura para intensificar la lucha contra el analfabetismo en los Frentes y ayudar al desarrollo de la instrucción general de los combatientes de la República, aprovechando los momentos de descanso de las fuerzas de segundas líneas, el MIP hace un llamamiento a todo el personal docente masculino de todos los grados de la enseñanza dependientes de él para enrolarse voluntariamente en estas Milicias siempre y cuando no se hallen prestando servicio activo de enseñanza en centros que funcionan u otro servicio concreto de guerra. Las Milicias de la Cultura se incorporarán al Comisariado de guerra de cada unidad en el número que se determine. La presentación voluntaria deberá hacerse antes del 31 del corriente personalmente o por escrito a la Subsecretaría de Instrucción Pública de Valencia. Procúrese dar la mayor publicidad a este llamamiento en prensa, radio y demás medios.³⁵

Alumnat de la Normal formaria part d'aquest cos d'alfabetitzadors, exercint, en el seu cas, en hospitals, per tal de poder compaginar la seua acció amb l'assistència a classes. Al desembre de 1937, la *Inspección General de Milicias de la Cultura* nomenaria Miliciana de la Cultura de Batalló amb destinació a l'Hospital Blanquer de Benicalap «a la camarada Manuela Linares Amorós, según esta tenia solicitado». ³⁶ Mes avant, al maig del 38 també els alumnes de la Normal Alfonso Sempere Sanjorge i Jaime Barceló Puerto, i les alumnes María Banyuls Alcayne, Pilar i Teresa Uribes del Barco, «del 1 y 2 curso desempeñan

34. M.C. Agulló: «Llegir i escriure a les trinxeres. València 1936-1939», a M. Aznar, J.L. Barona i J. Navarro(eds.): *València, capital cultural de la República (1936-1937). Congrés Internacional*, València, Universitat de València, 2008. pp. 453-480.

35. Carta remesa pel rector de la universitat de València. AHUV. Entradas I carta de 19/01/1937 de la *Dir. Gnrl. de Primera Enseñanza*. Llibre de registre d'eixida de correspondència. AHUV.

36. Firma Micaela Minguillón, Directora de la Escola Annexa.

el servicio de Milicianos de la Cultura en Hospitales, por lo que prescinden de la asistencia diaria a clases en beneficio del servicio de guerra».³⁷

En el seu paper de milicians de la cultura, disposaven de materials didàctics innovadors entre els que destaquen la *Cartilla Escolar Antifascista*, de F. Saiz, il·lustrada per Amster amb fotografies de Val de Omar,³⁸ i la titulada *Clases de analfabetos. Algunas orientaciones metodológicas*, realitzada per l'aleshores mestre d'Otos i tinent de la 22 Brigada Mixta, Vicente Calpe Clemente.³⁹ Tots dos materials estaven pensats per l'alfabetització d'adults, seguien el mètode global d'aprenentatge: la frase es descomposa en síl·labes i aquestes en lletres, i, a partir dels elements coneguts, es formen altres síl·labes, paraules i frases; tot acompanyat de dibuixos i/o fotomuntatges explicatius. La seua càrrega ideològica i política és significativa i s'adverteix en la utilització de frases com «Lenin, nuestro gran maestro», «Proletarios de todos los países, unios», «Obediencia al gobierno legítimo», «Mando único» en concordança amb l'ideal adoctrinador que perseguia i que, com remarca el professor Fernández Soria, la utilització d'una metodologia activa presenta un major poder per inculcar les consignes ideològiques i polítiques.⁴⁰

Seria precisament aquesta condició de material d'educació d'adults i destinat als soldats el que fonamentaria la negativa del Ministeri a la petició de la Normal de l'enviament a aquest centre de cartilles per l'alfabetització de xiquets, tal i com els demanen en un escrit del maig de 1937:

Deseando realizar los alumnos de esta Escuela Normal algunas experiencias con niños analfabetos de 12 a 14 años, a los que se quiere enseñar a leer rápidamente, rogamos a V.I. dé las órdenes oportunas para que se

37. Carta de 3/05/1938. AHUV. Correspondència 1938. L'alumne Alfonso Sempere Sanjorge era nebot d'Àngela Sempere Sanjuan, la inspectora en cap de València. Pilar i Teresa Uribes del Barco, eren germanes del mestre i Diputat a les Corts republicanes pel PC; José A. Uribes.

38. Mauricio Amster també il·lustraria la *Cartilla Aritmética Antifascista*, amb motius bèl·lics per felicitar l'aprenentatge de les operacions bàsiques.

39. Vicente Calpe Clemente s'incorporà al novembre del 1934 a l'escola rural d'Otos on discorreria tota la seua etapa com a docent. S'incorpora com a voluntari de l'exercit republicà al juliol de 1936 formant part de la 22 Brigada Mixta, Btn. 4. Membre de la FETE (desembre del 1935) formarà part del grup sindical marxista de la *Federación Valenciana de Trabajadores de la Enseñanza*, vocal de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana (1936), col·labora als diaris valencians *Las Provincias* i *El Mercantil Valenciano* i publicà el llibre «Una escuela rural» (València, 1937). Depurat i sancionat pel franquisme amb la separació del Magisteri sobreviurà com guionista radiofònic sota el pseudònim de Toni. Veure J.M Fernández I M.C. Agulló: *Una escuela rural republicana*, València, ECHE, 2004.

40. A. Mayordomo i J.M. Fernández: *Vencer y convencer. Educación y política. España 1936-1945.*, València. Universitat de València, 1993, p. 85.

nos facilite el número de ejemplares posible de las cartillas antifascistas editadas por ese Ministerio (la respuesta es negándolas porque sólo son para soldados del ejército popular).⁴¹

Cal fer esment que, malgrat el conflicte bèl·lic, els estudiants de la Normal no deixaren de tenir un ensenyament amb metodologies innovadores i que els posava en contacte amb la realitat social. L'alumnat de tercer professional (45 alumnes) es va traslladar a El Perelló per visitar les colònies escolars que dirigia Àngel Llorca⁴² i també realitzarien, com treball de Seminari, un al voltant de «El desarrollo del niño valenciano» acudint als grups escolars Oloriz, Lluís Vives i Cervantes.⁴³

Per la seua part, el professorat de la Normal intervindria en activitats dirigides al perfeccionament del magisteri, entre les que destaquem el curs de perfeccionament cultural i informació metodològica per a mestres rurals, i les conferències de preparació per als mestres cursillistes, organitzades per la FE-TE-UGT per tal d'orientar-los i capacitar-los. En aquest cicle intervinen Julio Cosín parlant de «Humanidad. Lucha por la libertad y la justicia», Concepción Majano, al voltant de «Naturaleza o Medio circundante», i Juana Ontañón, Angelina Carnicer i Concepción Tarazaga, dissertarien sobre «Lenguaje», «Paidología escolar» i «Diario escolar y cuaderno de preparación de lecciones» respectivament.⁴⁴

BALANÇ D'UNA EXPERIÈNCIA

La coincidència temporal entre la capitalitat de València (novembre 1936-octubre 1937) i la presència en el Ministeri d'Instrucció Pública del membre del PC, Jesús Hernández (setembre de 1936-octubre del 1938), marca el ritme i les activitats de la Normal valenciana.

Malgrat la importància que a aquesta institució se li va atorgar en les polítiques educatives republicanes del període 1931-1936, en l'etapa bèl·lica sembla que va quedar subordinada a altres experiències considerades més afins a la ideologia del ministeri. No s'explica d'altra manera els successius trasllats d'edi-

41. AHUV . Salidas. 29/05/1937.

42. AHUV Entradas ,30/08/1937. Solicitud de la Directora a la *Dirección Provincial de Primera Enseñanza*.

43. AHUV Entradas , 17/06/1937.

44. *Centro Documental de la Memoria Histórica*. P.S. Santander. CU 10/10.

fici, sense gaudir d'un espai adequat, la manca de resposta a les demandes dels responsables de l'Annexa, o els problemes per impartir els cursos complets del pla professional. Tal vegada no siga aliè a aquesta discriminació el fet que cap de les responsables de la Normal formara part del Partit comunista, encara que compartiren un fort compromís antifeixista.

La Normal unificada de València va ser un centre dirigit per dones, on les professores constituïen un nucli més avançat pedagògicament i ideològica que els seus companys homes. Cal destacar que la depuració republicana no va sancionar amb expulsió del cos a cap professora numerària, jubilat a les desafectes però permetent que cobraren el sou que els facilitava la supervivència; tots els separats del càrrec foren professors. Una situació que, en contrapartida, donaria lloc a que, ja en el franquisme, s'expulsara majoritàriament a les professores numeràries i es readmetera als professors ideològicament més propers al *Movimiento Nacional*.

Una Normal acollidora, que va obrir les seues portes a professorat i alumnat d'altres zones de l'Estat, en especial de Madrid i Castelló, fent possible la continuïtat de la seua tasca formativa.

La quantitat d'alumnes que durant la guerra es formaren a la Normal valenciana és complicat de determinar. Els cursets abreujats i les facilitats atorgades per proporcionar la capacitació dels alumnes que estaven prestant serveis de guerra, fa que el seguiment de les matrícules es convertisca en una autèntica cursa d'obstacles. D'igual manera la incorporació d'alumnat procedent d'altres escoles o la partida al front d'alguns alumnes fa que, fins i tot en els casos en que hi ha xifres de matrícula, aquestes no es puguen considerar exactes.

Un alumnat i professorat que es va comprometre amb una tasca social i educadora que obria la Normal i donava resposta a les necessitats d'una societat en guerra: alfabetització dels soldats (*Milicias de la Cultura*), actuació en colònies d'evacuats, organització de tallers de confecció de roba per milicians i menuts evacuats.

Per altra banda, crida l'atenció la continuïtat d'activitats de caràcter innovador dutes a terme en circumstàncies adverses: cursets de perfeccionament, seminaris pràctics, excursions... semblaria que la renovació pedagògica no es va veure afectada per la manca de materials, espais i, fins i tot, de professorat, sinó que les circumstàncies adverses no feren més que demostrar-ne la seua capacitat d'adaptació.

Quan el 29 de març de 1939 les tropes de l'exercit franquista entren a València, la Normal duria un temps sense funcionar. Al final, a l'igual que tot l'ideal republicà, es va veure superada per les circumstàncies bèl·liques.

Però el que romandrà en la història és el record d'una comunitat educativa que ens demostra que, fins i tot en condicions adverses, es possible i necessària la formació del Magisteri i que aquesta es pot exercir d'una manera renovadora i implicada amb la societat de la que forma part i a la que ajuda a formar.